

1941-ųjų Birželio sukilimas Lietuvoje

Lietuvos Respublikos atmintinų dienų įstatyme įrašyta birželio 23-ioji – Birželio sukilimo diena. Kuo įsimintina ši data? Istorinėje literatūroje ši diena vertinama kaip krašto gyventojų atsakas į Sovietų Sąjungos 1940-ųjų vasarą įvykdytą Lietuvos okupaciją ir aneksiją, naujos sovietų administracijos suformavimą vietoj sugriauto buvusio valdžios aparato, įvairių krašto visuomeninių gyvenimo sričių sovietizavimą, atskirų asmenų ir jų grupių gyvenimiškų pozicijų pablogėjimą, gyventojų represijas politiniais bei kitais pagrindais ir kt.

Sukilimas Lietuvoje negalėjo įvykti be kryptingo, paruošiamojo darbo, kurio 1940–1941 m. ėmėsi antisovietinio pasipriešinimo judėjimo dalyviai. Sovietų okupuotos Lietuvos teritorijoje galima sąlyginai išskirti du rezistentų tipus.

Pirmajam priskirtini tie krašto gyventojai, kurie nevengė atvirai, kritiškai kalbėti prieš sovietų valdžią viešajame gyvenime. Tokios kalbos visuomenėje buvo girdimos 1940 m. liepos mėn. rinkimų į Liaudies seimą ir 1941 m. sausio mėn. rinkimų į SSRS Aukščiausiąją tarybą metu bei kitais panašiais atvejais. 1940 m. lapkričio 2 d. per Vėlines Kauno kapinėse susirinko apie 5 tūkst. žmonių, kurie giedojo tautines giesmes. Telšiuose per Vėlines vietiniai patriotai papuošė kareivių kapus gėlėmis.

Antrajam tipui priskirtini tie pasipriešinimo dalyviai, kurie priklausė organizuotam pagrindžiui. Jo pradžia sąlyginai galima laikyti 1940 m. birželio 15-ąją, kai Sovietų Sąjunga okupavo Lietuvą. Tarp pasipriešinimo judėjimo dalyvių buvo nemažai moksleivių – Ateitininkų sąjungos narių. Ši organizacija po jos uždraudimo 1930 m., t. y. iki okupacijos, veikė nelegaliai. Suprantama, kad sovietų režimas nebuvo suinteresuotas šios sąjungos veiklos legalizuoti, todėl jos veikla ir toliau liko nelegali.

Netiesioginiu organizuoto pagrindžio steigėju gali būti laikomas ir pats sovietų režimas, nes jo 1940 m. vasarą uždraustų įvairių organizacijų veikla reiškė ne tiek jų išnykimą, kiek jų tapimą nelegaliomis, pagrindinėmis, gyvybingumo nepraradusiomis organizacijomis. Jų nariams teko savo veiklą reorganizuoti, atsizvelgiant į naujas realijas. Pavyzdžiui, Liaudies vyriausybė 1940 m. liepos 13 d. paskelbė įstatymą Nr. 62 dėl Lietuvos šaulių sąjungos (LŠS) likvidavimo. Įstatymas skelbė, kad ši sąjunga su visais jos daliniais, įstaigomis ir organizacijomis likviduojama nuo 1940 m. liepos 13 d. Tai susilaukė šaulių atsakomosios reakcijos: jie siekė, kad sovietų režimo likviduojamos jų organizacijos struktūros išliktų gyvybingos, funkcionuotų sovietų režimo sąlygomis ir kovotų už nepriklausomybę.

Be to, organizuoto pagrindžio atsiradimas sietinas ir su asmeninėmis patriotinėmis iniciatyvomis. Istorinėje literatūroje minimos šios 1940–1941 m. įvairiose Lietuvos vietovėse veikusios organizacijos: „Baltoji gvardija“ (Marijampolės apskritis (aps.) Naumiesčio apylinkė), Lietuvos apsaugos gvardija (Kaunas, vadovas Rumbinas), Lietuvai vaduoti sąjunga (Kaunas, vadovas A. Juočeris), Lietuvių vienybės sąjunga (Žemaitija, vadovai kpt. J. Noreika, Juočeris, J. Mėta), Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga (Kaunas), Lietuvos gynimo sąjunga (Tauragės aps.), „Geležinis Vilkas“ (Šakiai), Lietuvos laisvės armija (Šiaulių aps.), Lietuvos išlaisvinimo komitetas (Vilnius), Pagalbos Lietuvai komitetas, Tėvynės patriotų sąjunga, Lietuvos vadavimo būrys, „Mirties batalionas“, Nepriklausomybės partija, „Penktoji kolona“ (Mažeikiai, vadovas A. Kenstavičius), „Aktyvistai“ (Kretinga), „Sukilėliai“ (Telšiai, vadas J. Abukevičius) ir kt. Artėjant karui pagrindžio organizacijų ir grupių skaičius augo.

1940 m. rugsėjo mėnesį antisovietinis sąjūdis Lietuvoje vis labiau plėtėsi, tačiau glaudus bendradarbiavimas ir ryšiai nenusistovėjo. Dėl to kilo būtinybė antisovietinį pagrindį sutvarkyti taip, kad jis funk-

dr. Adolfas Damušis.

Nuotrauka iš J. Jankausko knygos „1941 m. Birželio sukilimas Lietuvoje. Pagrindiniai sukilimo organizatoriai, vadovai, ryšininkai ir pasiuntiniai“, p. 131, LGGRTC, Vilnius, 2010 m.

Mjr. Vytautas Bulvičius.

Nuotrauka iš J. Jankausko knygos „1941 m. Birželio sukilimas Lietuvoje. Pagrindiniai sukilimo organizatoriai, vadovai, ryšininkai ir pasiuntiniai“, p. 266, LGGRTC, Vilnius, 2010 m.

cionuotų organizuotai, planingai, vieningai. Šį darbą galėjo atlikti pasipriešinimo centrai, koordinuojantys pagrindžio organizacijų veiklą. Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) profesoriaus, ateitininkų korporacijos „Grandis“ įkūrėjo dr. Adolfo Damušio, ateitininko ekonomisto Leono Prapuolenio, Ateitininkų federacijos generalinio sekretoriaus Jono Senausko ir kitų asmenų iniciatyva 1940 m. spalio 9 d. buvo sudarytas Kauno sektoriaus lietuvių aktyvistų štabas, kuriame buvo apie 15 asmenų. Jų tikslas – visą kraštą apjungti rezistencijos tinklu, užkirsti kelią NKVD provokacijoms, atėjus laikui pasiruošti sukilti. Tinklo akimis turėjo būti penketukai, kurių penki pirmininkai savo ruožtu sudarė po penketą. Pasak dr. Adolfo Damušio, vienas vadovaujančių pasipriešinimo centrų 1940 m. spalio 9 d. buvęs įsteigtas Kaune, o apytikriai tuo pačiu laiku Vilniuje irgi įkurtas pasipriešinimo centras. Vienas šio centro organizatorių ir vadovų buvo gen. štabo mjr. Vytautas Bulvičius. Trečiasis pasipriešinimo centras, t. y. Lietuvių aktyvistų frontas, įsteigtas 1940 m. lapkričio 17 d. Berlyne Lietuvos pasiuntinio Kazio Škirpos iniciatyva. Jeigu pasipriešinimo centrai Kaune ir Vilniuje veikė pagrindyje, tai Berlyno LAF'as veikė pusiau oficialiai. Berlyno LAF'o organizacijos pirmasis ryšininkas, aviacijos kpt. Albertas Švarplaitis į Lietuvą atvyko 1940 gruodžio 15 d. Iš jo buvo gauta žinių apie Berlyno LAF'o veiklą, Lietuvos tautinį komitetą. Netrukus Lietuvių aktyvistų fronto pavadinimą perėmė ir pasipriešinimo centrai Kaune bei Vilniuje. Ateitininkas, buvęs Kauno LAF'o štabo narys Pilypas Narutis, rašė: „LAF Lietuvoje ne tiek naujai kūrėsi, kiek LAF vardu esamos organizacijos apsijungė bendrai kovai – atstatyti Lietuvos nepriklausomybę, sudarydamos tarpusavyje slaptus ryšius. Į LAF vardą žvelgėme kaip į bendrą ryšį.“ Pasipriešinimo judėjimo dalyviai tikėjo, kad jiems pavyks atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę prasidėjus Vokietijos karui su Sovietų Sąjunga. Vilniaus LAF'o vadovybės nariai – mjr. Vytautas Bulvičius ir kpt. Juozas Kilius – parengė lietuviškų karinių

LAF vadas ir Lietuvos laikinosios vyriausybės ministras pirmininkas

Kazys Škirpa.

Nuotrauka iš knygos „Lietuvių tautos sukilimas: 1941 m. birželio 22–28 d.“, įklija, p. 1, LGGRTC, 2011 m., Vilnius

dalinių sukilimo planą. Prasidėjus nacių ir sovietų karui, lietuviai kariai slapta ir mažais būriais turėjo trauktis į Rūdninkų girią (Valkininkų apylinkes) ir ten susitelkę pradėti ginkluotus partizaniškus veiksmus. Buvo tikimasi paramos ginklais ir šaudmenimis iš Vokietijos kariuomenės.

Kaip buvo ruošiamasi sukilimui? Pasipriešinimo dalyviams buvo aktualus ginklų įsigijimo klausimas. 1940-ųjų vasarą prasidėjus LŠS likvidavimui, šios organizacijos nariai siekė nuslėpti ginklų nuo sovietų administracijos ir panaudoti juos ateityje kovai prieš okupantus. Kretingos apskrityje dalį ginklų nuslėpė ir negrąžino buvęs XV Kretingos šaulių rinktinės vado padėjėjas kpt. Osvaldas Žadvydas, Mažeikių šaulių organizacijos narys ats. jaun. ltn. Antanas Kenstavičius. Jie ginklus išdalijo pogrindžio nariams. Panašiai elgėsi ir kitų Lietuvos vietovių šauliai. Esama žinių, kad ginklus į Lietuvą buvo mėginama gabenti ir per valstybinę sieną su Vokietija. Pavyzdžiui, Gargždų gyventojas Kazys Bružas aštuonis kartus vyko per sieną į Vokietiją, iš kur pargabeno 30 karabinių, 8 brauningus ir 1700 šovinių.

Pasipriešinimo judėjimo dalyviai buvo suinteresuoti žadinti patriotizmą, palaikyti kovines nuotaikas tarp krašto gyventojų. Viena tokių priemonių buvo antiokupacinės literatūros rengimas ir platinimas. Esama žinių, kad Lietuvos vietovėse 1940 m. liepos mėn. rinkimų į Liaudies seimą ir 1941 m. sausio mėn. rinkimų į SSRS Aukščiausiąją tarybą metu, artėjant Vasario 16-ajai, gegužės 1-osios išvakarėse, taip pat kitais atvejais buvo platinami atsišaukimai, kuriuose kritikuojamos sovietų režimo realijos, buvo kviečiama kovoti, nepaklusti režimui. Ypač pasižymėjo Telšių aps. Varnių valsčiaus pogrindininkas Adomas Jurgelis, kurio dėka antisovietinė literatūra pasiekdavo ne tik daugelį vakarų Lietuvos vietovių, bet ir Vilnių, Kauną. Aktyvus antiokupacinės literatūros rengėjas buvo kpt. Jonas Noreika. P. Narutis atsiminimuose rašo: „kpt. Jonas Noreika buvo Plungėje ir spausdino proklamacijas lietuvių aktyvistų vardu po 500 ir 1000 egzempliorių.“ Antisovietinė literatūra buvo rengiama ir už Lietuvos ribų. Per Varpėnų dvaro pogrindžio narius ji patekdavo į Lietuvą per sieną.

Taip pat reikėjo suformuoti ginkluotąsias pajėgas, kurios per sukilimą turėjo stoti į kovą prieš sovietų režimą. Pagal K. Škirpos parengtą 1941 m. sausio 25 d. Lietuvos atstatymo planą, kovotojų pagrindą turėjo sudaryti Tautinio darbo apsauga (TDA), esanti lietuvių aktyvistų sąjūdžio sudėtine dalimi. TDA turėjo susidėti iš narių, pajėgių valdyti ginklus ir apsisprendusių aukoti gyvybes. Jos padaliniai turėjo būti sudaromi Lietuvoje – mokyklose, įstaigose, tarp jaunimo, ūkininkų, lietuvių nacionaliniame korpuse ir kitur. Berlyne TDA organizacija – sudėtinė LAF'o dalis – buvo įsteigta 1941 m. kovo 30 d. Lietuvoje TDA būriai turėjo atsirasti prieš pat SSRS ir Vokietijos karą, kad sovietų saugumo organai nespėtų jų demaskuoti. Tautos darbo apsaugos nariams buvo nurodyta, kad šie sukilimo metu ant kairiosios rankos turės nešioti baltą juostą su užrašu TDA. Tai buvo būtina, kad vokiečiai galėtų atskirti partizanus nuo vietos civilių gyventojų, nuo komunistų. Berlyno LAF'o organizacija, remdamasi iš vokiečių karo vadovybės gauta informacija, du kartus per Kretingos aps. veikiančius Varpėnų dvaro pogrindininkus Lietuvos pasipriešinimo judėjimo dalyvius informavo apie karo pradžią. Varpėnų pogrindininkas Feliksas Putrius prisimena, jog pirmasis pranešimas Lietuvai buvo, kad karas prasidės 1941 m. gegužės 1–10 d. Vėliau Berlyno LAF'o organizacija per Varpėnų dvaro pogrindininkus informavo Lietuvą, kad karas prasidės birželio 18–26 d. Kauno LAF'o organizacijos narį Pilypą Narutį 1941 m. birželio 15 d. Leonas Prapuolenis informavo apie iš Emilijos per Varpėnų dvarą gautą pranešimą, kad karas prasidės tarp birželio 18 ir 26 d. Šių pranešimų esmė buvo ta, kad sovietų okupuotos Lietuvos pogrindininkai, t. y. taip pat ir save kaip TDA narius identifikuojantys asmenys, turėjo pereiti į parengties būklę ir karo pradžioje būti pasirengę nedelsiant pereiti nuo pogrindinės veiklos prie ginkluotos partizaninės pasipriešinimo kovos prieš sovietų okupacinį režimą.

Atminimo lenta šiame name 1940–1941 m. veikusiam Vilniaus Lietuvių aktyvistų fronto (LAF'o) štabui ir jo nariams atminti. Vilnius. Gedimino pr. 29. R. Trimonienės nuotr.

Lietuvos sovietų saugumo įstaigos nuolatos juto anti-sovietinio pogrindžio veikimą ir siekė jį likviduoti. Skaudus smūgis buvo Vilniaus LAF'o štabo vadovybės narių mjr. V. Bulvičiaus, gen. štabo kpt. Juozas Kiliaus, advokato Aleksandro Kamantausko, kitų štabo narių suėmimas 1941-ųjų birželį. Prasidėjus karui, jie buvo evakuoti į Gorkį, kur kalėjo NKVD kalėjime, o 1941 m. lapkričio 26–28 d. Gorkyje posėdžiavusio Maskvos karinės apygardos karo tribunolo nuteisti sušaudyti. Sovietų saugumas Kretingos, Telšių ir Mažeikių apskrityse suėmė 70 pogrindžio narių (8 Kretingos, 51 Telšių ir 11 Mažeikių) ir 28 patriotus (13 Kretingos ir 15 Telšių). Apie jų narystę pogrindinėse organizacijose žinių nėra. Minėti asmenys buvo kalinami Telšių ir Kauno kalėjimuose. Prasidėjus karui, 1941 m., naktį iš birželio 24-osios į 25-ąją, Rainių miškelyje prie Telšių buvo nužudyti 28 pogrindininkai (24 Telšių, 4 Kretingos apskričių) ir 27 patriotai (13 Telšių ir 14 Kretingos apskričių). Apie jų priklausomybę pogrindinėms organizacijoms taip pat žinių nėra. Vienas Telšių pogrindininkas buvo nužudytas Baltarusijoje, Červenėje. Nužudyti 56 patriotai (29 pogrindininkai, 27 kiti patriotai). Iš Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo išsilaisvino 33 pogrindžio nariai (9 Mažeikių, 3 Kretingos, 21 Telšių), 6 pogrindininkams pavyko išvengti žūties Červenėje pabėgus iš ešelonu. Liko gyvi 49 patriotai, t. y. pogrindžio nariai. Trijų suimtųjų likimas nėra aiškus. Suprantama, šie statistiniai duomenys nėra galutiniai.

Nors Atmintinų dienų įstatyme birželio 23-ioji įvardijama kaip Birželio sukilimo diena, tačiau sukilimas prasidėjo jau birželio 22-ąją, kai Vokietijos Vermachto daliniai įsiveržė į Sovietų Sąjungos ir kartu į jos okupuotos Lietuvos teritoriją. Pasipriešinimo judėjimo dalyviai nuo pogrindinės organizacinės veiklos perėjo prie atviros ginkluotos kovos prieš sovietų režimą. Prie jų prisijungė nemažai kitų krašto gyventojų, kurie nebuvo pogrindžio nariai. Sukilimo pabaiga, paskutine jo diena laikoma birželio 28-oji, kai Lietuvoje nebeliko Raudonosios armijos (RA) dalinių. Reikėtų pastebėti, kad atskirose Lietuvos vietose vokiečių kariai pasirodė skirtingu laiku, todėl ir sukilimo pabaigos data atskirose vietovėse skirtinga. Partizanų sukilėlių veikla pasižymėjo šiomis ypatybėmis. Pirmoji ta, kad jie į stojo į ginkluotą kovą prieš besitraukiančius raudonarmiečius, sovietų režimo rėmėjus, turėdami tikslą įsitvirtinti apskričių, valsčių centruose dar iki vokiečių kariuomenės atėjimo. Taip pat sukilėliai steigė savo štabus. Antroji ypatybė ta, kad, be minėtų dalykų, buvo imtasi atkurti valdžios įstaigas, administraciją, veikusias iki okupacijos ir aneksijos 1940-ųjų vasarą. Reikėtų pastebėti, kad ne visose Lietuvos

vietovėse partizanams sukilėliams pavyko užimti administracinius centrus dar iki vokiečių kariuomenės atėjimo. Tai nutiko dėl to, kad dalį Lietuvos vietovių (pvz., Tauragės, Kretingos aps.) Vermachtas užėmė labai greitai, t. y. pirmąją karo dieną. Kai kuriose Lietuvos vietovėse (pvz., Mažeikių aps.) vyko permainingos kovos. Įsitvirtinusių partizanų sukilėlius iš miestelių išstumdavo raudonarmiečiai, sovietų režimo rėmėjai. Po to pastaruosius išstumdavo partizanai sukilėliai. Buvo vietovių, kuriose partizanams sukilėliams pavyko įsitvirtinti, ir niekas jų iš ten neištūmė iki vokiečių kariuomenės atėjimo (pvz., Kauno, Vilniaus miestai).

Sukilimo centru tapo laikinoji Lietuvos sostinė Kaunas. 1941 m. birželio 22 d., apie 10 val. ryto, Žaliakalnyje, Aukštaičių g. 4, į posėdį susirinkę Kauno LAF'o štabo nariai jo įgaliotiniu patvirtino Leoną Prapuolėnį, o pavaduotoju – P. Žukauską (Narutį). Buvo nuspręsta pradėti sukilimą, pasiskirstyta užduotimis ir nutarta koordinuoti pogrindžio būrių veiksmus.

1941 m. birželio 23 d. anksti ryte, apie 3 val., L. Prapuolėnis, dr. A. Damušis ir J. Vėbra centriniame Kauno LAF'o štabe suredagavo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo deklaraciją bei trumpą atsisaukimą į lietuvių tautą ir netrukus nuvyko į Kauno radiofoną. 9 val. 28 min. Leonas Prapuolėnis LAF'o Vyriausiojo štabo vardu per Kauno radiofoną paskelbė: „*Susidariusi laikinoji vėl naujai atgimstančios Lietuvos Vyriausybė skelbia atstatanti Laisvą ir Nepriklausomą Lietuvos Valstybę. Prieš viso pasaulio tyrąją sąžinę jaunoji Lietuvos valstybė entuziastingai pasižada prisidėti prie Europos organizavimo naujais pagrindais. Žiauraus bolševizmo teroro iškankinta Lietuvių Tauta ryžtasi kurti savo ateitį tautinės vienybės ir socialinio teisingumo pagrindais*“. Po to buvo paskelbta Lietuvos laikinosios vyriausybės sudėtis, sugrotas Lietuvos himnas ir tautinė giesmė „Lietuviais esame mes

Lietuvos laikinosios vyriausybės posėdis. Posėdžiui pirmininkauja Juozas Ambrazevičius (Brazaitis). Kairėje: Jonas Matulionis, Juozas Senkus, Balyš Vitkus, Pranas Vainauskas, Vytautas Landsbergis (Žemkalnis), Ksaveras Vencius, Vytautas Grudzinskas. Dešinėje: Jonas Šlepetys, Stasys Raštikis, Adolfas Damušis, Juozas Pajaujis, Antanas Novickis, Leonas Prapuolėnis, Mečislovas Mackevičius. *Nuotrauka iš J. Jankausko knygos „1941 m. Birželio sukilimas Lietuvoje. Pagrindiniai sukilimo organizatoriai, vadovai, ryšininkai ir pasiuntiniai“, p. 111, LGGRTC, Vilnius, 2010 m.*

gimę“. Galiausiai užgrota Kipro Petrausko „Saulėlė raudona“ – tai buvo sutartas LAF'o signalas Lietuvai sukilti. Birželio 23-iąją paskelbta vyriausybės sudėtis: Ministras Pirmininkas – plk. K. Škirpa, krašto apsaugos ministras – gen. S. Raštikis, užsienio reikalų ministras – R. Skipitis, vidaus reikalų ministras – V. Nasevičius, švietimo ministras – prof. J. Ambrazevičius, finansų ministras – J. Matulionis, prekybos ministras – V. Statkus, pramonės ministras – dr. inž. A. Damušis, žemės ūkio ministras – prof. B. Vitkus, darbo ir socialinės apsaugos ministras – dr. J. Pajaujįs, komunalinio ūkio ministras – V. Landsbergis-Žemkalnis, susisiekimo ministras – A. Novickis, valstybės kontrolierius – J. Vainauskas. Vėliau vietoje suimtųjų ir ištremtųjų vidaus reikalų ministru paskirtas plk. J. Šlepetys, o prekybos ministro pareigas perėmė P. Vainauskas. Tiesiogiai pareigų eiti neteko ir Vokietijoje pasilikusiems R. Skipičiui bei K. Škirpai. Pastarojo vokiečiai neišleido. Ministro Pirmininko pareigas iš K. Škirpos perėmė J. Ambrazevičius.

Nors birželio 23-iąją iš Kauno radiofono buvo duotas signalas sukilti, tačiau tiek Kaune, tiek kitose Lietuvos vietovėse sukilimas jau buvo prasidėjęs dar dieną prieš tai. Jau birželio 22-ąją Kaune partizanai sukilėliai perėmė savo kontrolėn Prezidentūrą, paštą, telefoną, telegrafą, radijo stotį ir radiofoną. Apie 15 val. Aleksoto LAF'o radijas pradėjo laidas, kurios skelbė, kad lietuviai atstato savo valstybę, ir ragino raudonarmiečius pasiduoti. Birželio 23-iąją Kaune iškeltos trispalvės, svarbiausi pastatai ir įmonės jau buvo sukilėlių rankose. Atkakliausios kautynės vyko Šančiuose. Nemaži sukilėlių būriai susidarė „Drobės“, „Metalo“, „Tilkos“ fabrikuose. Jie apšaudė A. Juozapavičiaus prospektu besitraukiančius raudonarmiečius, gynė Kauno geležinkelio stotį, atmušinėjo per Nemuną laiveliais ir keltu besikeliančias Raudonosios armijos dalis. P. Narutis rašė: „Naktis iš birželio 23 į 24 buvo LAF triumfo naktis. Kauną valdėme pilnai: Žaliakalnis, Šančiai, Vilijampolė ir aerodromas buvo visiškoje mūsų kontrolėje. Kauno centre plevėsavo lietuviškos trispalvės, per garsiakalbius buvo perduodamos Kaimo radiofono transliacijos. Spaustuvėje

buvo spausdinama „Į laisvę“ pirmasis numeris. Mes buvome padėties viešpačiai, o besislapstą rusų kariai ir komunistai buvo gaudomi ir nuginkluojami.“ Sukilimo Kaune pabaiga – birželio 25-oji, kai į miestą įžengė Vermachto pajėgos. Kauno karo komendantūros 1941 m. birželio 27 d. duomenimis, Kaune ir užmiestyje buvo 42 sukilėlių būriai (iš jų 26 mieste). Kovotojų skaičius – 3396 (2661 – mieste, 735 – užmiestyje). Divizijos gen. S. Raštikio teigimu, per sukilimą Kaune ir jo apylinkėse žuvo

Sukilėliai laukia ginklų. Nuotrauka iš J. Jankausko knygos „1941 m. Birželio sukilimas Lietuvoje. Pagrindiniai sukilimo organizatoriai, vadovai, ryšininkai ir pasiuntiniai“, p. 127, LGGRTC, Vilnius, 2010 m.

Žuvusiųjų sukilėlių laidotuvės. Kaunas, 1941 m. birželio 26 d. Nuotrauka iš J. Jankausko knygos „1941 m. Birželio sukilimas Lietuvoje. Pagrindiniai sukilimo organizatoriai, vadovai, ryšininkai ir pasiuntiniai“, p. 254, LGGRTC, Vilnius, 2010 m.

apie 200 sukilėlių. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras yra sudaręs sąrašą, kuriame minimi 155 žuvę sukilimo dalyviai. Šis sąrašas nėra galutinis. P. Žukausko (Naručio) duomenimis, Kaune žuvo 162 sukilėliai. 1941 m. birželio 26 d. Kaune Karmelitų kapinėse buvo palaidoti 64 sukilėliai.

Paminklas šioje vietoje buvusiose Kauno miesto (Karmelitų) kapinėse palaidotiems 1941 m. birželio 22–28 d. Kaune žuvusiems Birželio sukilėliams atminti. Kaumas. Vytauto pr. Ramybės parkas. Aut. skulptorius Robertas Antinis (jaunesnysis) ir architektas Eugenijus Viktoras Miliūnas. Pastatytas 1991 m. birželio 20 d. Nuotr. iš J. Jankausko knygos „1941 m. Birželio sukilimas Lietuvoje. Pagrindiniai sukilimo organizatoriai, vadovai, ryšininkai ir pasiuntiniai“, viršelis, LGGRTC, Vilnius, 2010 m.

Vilniuje sukilimas buvo mažesnio masto nei Kaune, nes tarp 200 tūkst. gyventojų (lenkų ir žydų tautybės) lietuviai sudarė mažumą, jų buvo apie 10–15 tūkst. 1941 m. birželio 23 d. per Vilnių ėmė masiškai trauktis sovietų kariuomenės motorizuoti ir pėstininkų daliniai. Prie jų jungėsi bėgantys civiliai sovietų valdžios pareigūnai ir šalininkai. Antisovietinio pogrindžio nariai, pajutę sovietų valdžios paniką ir pasimetimą, ėmė ruošti aktyviems veiksams. Vilniuje susidarė keli sukilimo centrai. Svarbiausiame iš jų, įsikūrusiame Vilniaus universiteto Teisės mokslų fakulteto dekanato patalpose, 1941 m. birželio 23 d. įvyko pasitarimas, į kurį doc. S. Žakevičiaus kvietimu susirinko apie 10–20 žmonių. Po užtrukusių svarstymų buvo nuspręsta sukilimą Vilniuje pradėti 1941 m. birželio 23 d. 19 val. LAF'o Vilniaus štabo vardu parengtas atsisaukimas, kuriame rašoma apie Kaune paskelbtą nepriklausomybę ir sudarytą Lietuvos laikinąją vyriausybę bei raginama Vilniuje pradėti sukilimą prieš bolševikus.

Sukilimas Vilniuje prasidėjo keliomis valandomis anksčiau, nei buvo numatyta S. Žakevičiaus štabe. Yra žinių, kad sukilimo dalyviais tapo tiek civiliai gyventojai, tiek lietuvių kariai, tarnaujantys Raudonosios armijos 29-ajame Šaulių teritoriniame korpuse (ŠTK). Tai buvo karių grupelės, paliktos saugoti kareivines, sandėlius, karišką turtą, 1941 m. gegužės pabaigoje Raudonosios armijos dalis išvedus į vasaros stovyklas. Apie 15–16 val. pirmieji sukilo T. Kosciuškos gatvėje kareivinėse buvę 259-ojo šaulių pulko lietuvių kariai, vadovaujami psk. J. Grigaliūno. Jam suagitavus kariai atsisakė trauktis į rytus, nukovė 9-osios kuopos vadą politruką Sporikiną, nuginklavo ginklų sandėlius saugojusius kareivius. Netrukus jie užmezgė ryšius su grupe 234-ojo šaulių pulko sukilėlių, kuriems vadovavo sanitarijos viršila Juozas Žvirblis, jo grupė buvo pradėjusi veikti Vilniaus karo ligoninėje. Abi sukilėlių grupės susijungė ir užėmė kovines pozicijas tarp Šv. Petro ir Povilo bažnyčios ir Vilnelės, frontu į T. Kosciuškos gatvę. Sukilėliai turėjo ir sunkiųjų kulkosvaidžių, išdėstytų Trijų Kryžių ir Gedimino kalnuose. Iš čia jie apšaudė T. Kosciuškos gatvę besitraukiančius raudonarmiečius, kuriems buvo padaryta nemažai nuostolių.

Birželio 23-iąją sukilo ir lietuviai Trakų gatvėje buvusiose kareivinėse. Apsaugos būrio vadas jaun. ltn. Ignas Talanskas nukovė politruką, apsiginklavo ir užmezgė ryšius su senamiestyje veikiančiais civiliais sukilėliais. Trakų gatvės sukilėliai apšaudė pravažiuojančias karines sovietų mašinas. Prie Pranciškonų vienuoly-

no paėmė į nelaisvę keliolika raudonarmiečių ir dar apie dešimt nukovė. Vėliau lietuvių kariai patruliavo miesto gatvėse, kol pasirodė pirmieji vokiečių daliniai.

Tą pačią dieną vyko aršios kautynės kareivinių rajone prie Gedimino kalno. Sukilėliai išskėlė tautinę vėliavą Gedimino kalno bokšte, kurią sovietai nuplėšė, bet paryčiais vėliava vėl plevėsavu.

Vilniaus karo mokyklai prieš karą persikėlus į Pabradės poligoną, saugoti jos patalpas, turtą Antakalnyje buvo palikti du kursantų būriai. Viename būryje buvo rusų, kitame – lietuvių tautybės kursantai. Lietuviams vadovavo ltn. Jurgis Zemeckis ir psk. Povilas Ožiūnas.

Birželio 23-iosios popietę karo mokyklos viršininkas plk. G. Sokurovas įsakė ltn. Kužmanui visus Vilniuje paliktus kursantus susodinti į mašinas ir trauktis Ašmenos kryptimi. Automobiliu grįžtantį vykdyti įsakymo Kužmaną ir tris kursantus prie Šv. Petro ir Povilo bažnyčios apšaudė lietuvių sukilėliai ir juos nukovė. Gyvas liko tik vairuotojas eil. Kazys Petkevičius. Vakare Trakų gatvėje veikė lietuvių kariai susikovė su besitraukiančiais rusais. Susišaudymo metu žuvo psk. P. Ožiūnas ir du kursantai. Sukilėliai buvo priversti išsisklaidyti ir laukti kitos dienos. Birželio 24-ąją karo mokyklos patalpose susirinko apie 30 lietuvių karių ir 10 civilių tarnautojų. Kiekvieną dieną į karo mokyklą sugrįždavo vis daugiau buvusių kursantų.

Antkapinis Lietuvos kario kryžius šioje vietoje palaidotam 1941 m. birželio 23 d. Vilniuje kautynėse su sovietų okupantais žuvusiam Birželio sukilėliui kariūnui Povilui Ožiūnui atminti. Vilnius. Vilniaus senosios, vad. Antakalnio, kapinės. K. Driskiaus nuotr.

Birželio 23-iosios vakare S. Žakevičiaus štabo sukilėliai pradėjo užiminėti valdžios įstaigas. Buvo užimtas paštas, milicijos skyriai, šūviai aidėjo Gedimino, Didžiojoje, Trakų gatvėse, Antakalnyje ir nuo Trijų Kryžių kalno. Trylikos sukilėlių būrys užėmė radijo stotį. Netrukus per radiją pradėtas transliuoti Lietuvos Respublikos himnas. Sukilėliai geležinkeliečiai atkabino dalį vagonų, kuriais enkavėdistai ketino evakuoti Lukiškių kalėjimo kalinius. Taip buvo išgelbėta apie 500 kalinių.

Sukilimas Vilniuje baigėsi birželio 24-osios rytą, į miestą įžengus vokiečių kariuomenei. Sukilėliai į savo rankas jau buvo paėmę svarbiausias miesto įstaigas, kontroliavo padėtį ir palaikė viešąją tvarką. Pasak istoriko V. Striužo, sukilimo metu Vilniuje žuvo 42 sukilėliai: 30 karių (1 pulkininkas leitenantas, 1 majoras, 1 kapitonas, 1 leitenantas, 7 puskarininkiai, 1 viršila, 1 grandinis, 5 kariūnai, 12 eilinių ir 12 civilių partizanų). Vilniaus apylinkėse žuvo dar 5 sukilėliai (1 puskarininkis ir 4 eiliniai). Netrukus buvo įsteigtas vyriausiasis politinis organas – Vilniaus miesto ir srities piliečių komitetas, kuris pradėjo atkurti lietuviškas valdžios institucijas ir pasitiko vokiečių kariuomenę kaip teisėtas valdžios organas, kurį pripažino ir su kuriuo skaitėsi okupacinės vokiečių valdžios įstaigos ir pareigūnai. 1941-ųjų liepos antroje

Paminklinė plokštė šiose kapinėse buvusiems palaidotiems 1941 m. birželio 23–24 d. Vilniuje kautynėse su raudonarmiečiais žuvusiems dvidešimt septyniems Vilniaus jungtinės rinktinės sukilėliams atminti. Vilnius. Sukilėlių g. Rasų kapinių naujoji dalis. Lietuvos laisvės kovotojų memorialas 1940–1990 m. okupacijų aukoms atminti. Atidengta 1996 m. spalio 27 d. *K. Driskiaus nuotr.*

Antkapiniai kryžiai šioje vietoje 1941 m. gruodžio 7 d. iš įvairių Valkininkų valsčiaus vietų perlaidotiems 1941 m. birželio 23–24 d. žuvusiems 18-ai lietuvių karių ir 1941 m. Birželio sukilėliams atminti. Varėnos r. Valkininkų miestelio kapinės Pstatyti antrojo pasaulinio karo metu. *R. Trimonienės nuotr.*

Pastate 1941 m. birželio 25 d. – liepos 6 d. veikė Švenčionėlių apsaugos rinktinės Birželio sukilėlių štabas. Švenčionių r. Švenčionėliai. Mokyklos g. 21. *V. Striužo nuotr.*

pusėje vokiečių karinės valdžios įsakymu Vilniaus aktyvistų štabas ir sukilėlių būriai buvo išformuoti.

1941 m. gegužės 20–22 d. lietuviškos dalys buvo perkeltos į vasaros stovyklas: korpuso štabas ir korpuso štabo pavaldumo dalys, 179-oji šaulių divizija – į Pabradės, 184-oji – į Varėnos poligoną. Su ginklais, bet be šaudmenų. Ginklus buvo įsakyta griežtai saugoti įrengtose šaudyklose. Kariams buvo griežtai uždrausta išeiti už stovyklų ribų. Aplink lietuviškąsias dalis buvo išdėstytos sovietų dalys. Karui prasidėjus, sovietų daliniai apsupo divizijų stovyklas, užblokavo visus kelius. Buvo paskelbtas įsakymas, draudžiantis kariams išeiti iš stovyklos be specialaus leidimo. Už stovyklos ribų be leidimo sulaikyti kariai būsią perduoti karo tribunolui ir sušaudyti. Birželio 22-ąją vakare divizijoms buvo paskelbta, kad kitą dieną jos išvyks į Rusijos gilumą ir kažkur prie Maskvos užims gynybines pozicijas. Žygis rytų link buvo pradėtas birželio 23-iąją, apie 12 val. Bet lietuviai kariai nenorėjo trauktis į Rusiją, dauguma jų buvo tvirtai apsisprendę bet kokia kaina likti Lietuvoje. Žygio išvakarėse trumpam susirinkę sovietų valdžia nepatenkinti karininkai tarėsi, kaip progai pasitaikius užpulti divizijų štabus, nuginkluoti rusų vadus, komisarų ir politinius vadovus, tačiau veikti reikėjo atsargiai.

184-osios šaulių divizijos kariams lietuviams pasisekė. Varėnos poligonas buvo netoli sienos su Vokietija, tad jį gana greitai pasiekė pirmieji vokiečių daliniai. Pasinaudoję sąmyšiu, kilusiu rusų daliniuose, lietuviai kariai sukilo. Divizijai pavyko beveik be aukų atsiskirti nuo ŠTK. Nedidelė karių dalis pateko į vokiečių nelaisvę, bet greitai buvo paleisti. Birželio 28-ąją 184-oji šaulių divizija grįžo į Vilnių, savo nuolatinę dislokavimo vietą.

Gerokai sunkiau buvo 179-osios šaulių divizijos kariams lietuviams. Divizijai buvo įsakyta iš Pabradės–Švenčionėlių rajono žygiuoti Adutiškio link, paskui per Pastovius, Danilovičių ir Glubokojės kaimus trauktis tolyn į Rusiją. Tolesnis divizijos dalių likimas įvairus. 259-asis šaulių pulkas, karo pradžioje dislokuotas Pabradės poligone, birželio 22-osios naktį staiga buvo pakeltas. Įsakyta rikiuoti kuopas su visa kautynių apranga, o dalinių vadams vykti pas pulko vadą gauti įsakymų. Batalionams vadovauti buvo paskirti rusų leitenantai, o

jų pavaduotojais tapo tikrieji batalionų vadai – lietuviai. Pulkui buvo įsakyta užimti pozicijas prie Žeimenos upės. Prieš išvykstant iš stovyklos, kuopose buvo surinkta 60 įtariamųjų sąrašuose buvusių karių, kurie su ginkluota palyda išvaryti Rusijos gilumon, bet apie Švenčionis jiems pavyko išsilaisvinti. Birželio 23-iosios vakare pulkas vėl buvo pakeltas, staiga įsakius trauktis per Pabradę Gudijos link. Spartus žygis truko iki birželio 24-osios vėlaus ryto. Tą naktį nuo pulko atsiskyrė visa 1-oji kulkosvaidžių kuopa, 1-oji kuopa ir dalis 6-osios kuopos. 1-osios kulkosvaidžių kuopos vadas kpt. Povilas Bareišis nusprendė toliau nebežygiuoti, įsakė kuopai pasukti miško link ir traukti į pietus nuo Pabradės į Kazokiškės miškus. Tą pačią dieną buvo susisiekiama su Pabradės partizanais ir kuopa išvyko tenai. Kitą rytą jai teko susikauti su atsitraukiančiais raudonarmiečių daliniais. Kuopa, kurioje tebuvo per 30 vyrų, buvo priversta trauktis. Per kautynes į sovietų nelaisvę pateko eiliniai Povilas Vranauskas ir [Eduardas – S. K.] Astrauskas. Jie buvo sušaudyti. Tuo tarpu pulkas žygiavo toliau, tik jau pasitraukti iš jo buvo sunkiau. Greta žygiuojančios pulko voros visą laiką važiuo sunkežimiai su raudonarmiečiais, pavieniai tankai. Tačiau lietuvių karių, žygiuojančių pulke, tolydžio mažėjo. Pulkas, kuriame liko keletas šimtų vyrų, Adučiškį pasiekė birželio 25-ąją, apie 5 val. ryto. Nuo Adučiškio jis žygiavo Pastovių kryptimi. Čia per keletą smarkių vokiečių aviacijos antskrydžių žuvo keliolika lietuvių. Tada drąsesni lietuviai nusprendė nebedelsti. Su ginklu rankose jie prasiveržė į miškus. Dauguma jų grįžo į Lietuvą, o dalis žuvo pakeliui kaudamiesi su raudonarmiečiais. Pasitraukę iš 29-ojo ŠTK, pulko kariai rinkosi Vilniuje, savo senosiose Antakalnio kareivinėse. Pulkui vadovauti ėmėsi mjr. Jonas Tapulionis.

Lietuviai kariai priešinosi prievartiniam varymui į Rusiją ir apskritai nenorėjo palikti Lietuvos. Vienas didesnių susirėmimų su sovietais įvyko prie Noricos kaimo, ten palaidota 18 lietuvių karių. Miške prie Žukovo kaimo užkasti vienas karininkas ir dešimt karių. Kitas smarkus lietuvių susirėmimas su sovietais įvyko prie Glubokojės kaimo. Čia grupei lietuvių pavyko ištrūkti iš raudonarmiečių priežiūros ir išsisklaidžius grįžti į Lietuvą. Žinoma, kad šiame mūšyje nusišovė ltn. Jonas Navikevičius, žuvo grandinis Šatas. Kai kurie karininkai nusišovė, nes neturėjo galimybės pasipriešinti ginklu ar pabėgti: juos budriai stebėjo enkavedistai ir komisarai. Plk. ltn. Otto Milaševičius nusišovė Adučiškyje, kareiviams pasakęs: „Brangūs Lietuvos kariai, čia paskutinis Lietuvos miestelis. Toliau nėra mums kur trauktis.“

1941 m. birželio 27 d. 179-oji šaulių divizija perėjo Lietuvos sieną ir traukėsi toliau į rytus. Lietuviai karininkai ir kareiviai vis dar buvo uoliai sekami. Įtariamųjų dalinyje nesuimdamo – juos išsiųsdavo su slaptu paketu į karinę įstaigą, ir dalinyje niekas nesužinodavo apie jų likimą. Taip buvo suimtas tankų būrio vadas ltn. Marijonas Stankevičius. Atvykęs į Polocką, jis buvo iššauktas į divizijos štabą. Ten jam buvo įsakyta kuo skubiau motociklu nuvežti į Velikije Luki slaptą raportą ir įteikti jį miesto karo komendantui į rankas. Ltn. M. Stankevičių lydėjo ypatingojo skyriaus darbuotojas ltn. Ušakovas. Nuojauta ltn. M. Stankevičiaus neapgavo: įteikęs karo komendantui paketą, tuoj pat kabinete jis buvo suimtas ir sargybinių nuvarytas į miesto kalėjimą, kalintas vienutėje. Dvi paras buvo tardomas. Kai jį perkėlė į bendrą kamerą, ten rado anksčiau panašiu būdu suimtus pažįstamus karininkus mjr. Povilą Krištopavičių, kapi-

Lietuvos kario kryžius šioje vietoje palaidotam plk. ltn. Otto (Otonui) Milaševičiui (Vakarų Lietuvos (Jūros) partizanų srities vado Aleksandro Milaševičiaus-Ruonio broliui), 1941 m. birželio 24 d. nesutikusiam su Raudonosios armijos daliniais trauktis į rytus ir nusišovusiam Adučiškio miestelyje, atminti. Švenčionių r. Adučiškio mstl. Postavų g. Adučiškio mstl. katalikų kapinės. Aut. Eligijus Smetona. Atidengtas 1998 m. rugsėjo 19 d. V. Striužo nuotr.

Memorialas Baltijos valstybių kariuomenių karininkams, 1941–1956 m. kalėjusiems ir žuvusiems Norilsko lageriuose, atminti. Bendras paminklinio ansamblio vaizdas. Rusija. Krasnojarsko kr. Norilskas. Pramoninio Norilsko m. rajono pakraštys, Šmito kalno papėdė. Kryžių ir kopyltstulpio aut. tautodailininkai A. Vaištaras, B. Margevičius, D. Leipus, M. Būga. Atidengti 1991 m. rugpjūčio 10 d. dviejų lietuvių grupių, vadovaujamų R. Svidinsko, Vytauto ir Violetos Zabielskų, rūpesčiu. *Violetos ir Vytauto Zabielskų nuotr.*

tonus Stasį Balčiūną, Kazį Povilaitį ir kitus. Kalėjime buvo latvių ir estų karininkų – iš viso apie 120 suimtųjų. Rugpjūčio viduryje kalinius sukišo į gyvulinius vagonus, ir traukinys pajudėjo Kalinino (dabar Tverė) link. Kelionė buvo varginanti, dėl vokiečių lėktuvų antskrydžių traukinys važiavo tik naktimis. Dėl labai prastų sąlygų žmonės silpo, sirgo ir mirė. Kelyje mirė j. ltn. Viršila, psk. Ivanauskas ir daug kitų lietuvių, latvių, estų. Tik rugsėjo 18-ąją ešelonas atvyko į Krasnojarską. Panašūs į skeletus, aptraukti gelsvai melsva oda suimtieji buvo išlaipinti ir nuvaryti į miesto kalėjimą. Paskui vėl kelionė – barža Jenisiejaus upe. Spalio 5-ąją barža atplaukė į Norilską. 7-asis sunkiųjų darbų lageris ir buvo kelionės tikslas. Į Rusiją pasitraukė tik labai nedidelė korpuso dalis, daugiausia komjaunuoliai ar prijaučiantieji sovietų santvarkai, kiti – tik prievarta, sukandę dantis ir suspaudę kumščius. 29-ojo ŠTK, kaip Raudonosios armijos junginio, nebebuvo, ir jo likučiai buvo išformuoti. Didžioji korpuso dalis liko Lietuvoje. Išsisklaidė tik nedaugelis karių, kai kurie išsivaikščiojo po namus, bet dauguma jų vėl susirinko nuolatinėse savo dalių dislokavimo vietose ar poligonuose. Pasak gen. S. Raštikio, vien 29-ajame ŠTK besilaisvindami iš sovietų žuvo arba buvo nužudyti 1 pulkininkas leitenantas, 3 majorai, 8 kapitonai, 8 leitenantai, 3 jaunesnieji leitenantai, 6 kariūnai, 8 viršilos, 9 puskarininkiai, 10 jaunesniųjų puskarininkių, 3 grandiniai, 59 eiliniai ir 2 civiliai tarnautojai – iš viso 120 Lietuvos karių. Į dalis rinkosi ir karininkai, anksčiau Pabaltijo ypatingosios karo apygardos vadovybės paleisti į atsargą, bei kalėjimuose sovietų ir iš jų išsilaisvinę kalinti kariai. 1941 m. liepos 9-ąją grįžo ir gen. štabo plk. Antanas Šova, kuriam pavyko išsigelbėti per enkavėdistų organizuotas masines žudynes Červeinėje. Apie savo grįžimą jis pranešė raportu. Daugiausia buvusio korpuso karių susirinko Vilniuje. Vilniaus įgulos viršininku tapo vyriausias laipsniu ir pareigomis buvęs 259-ojo šaulių pulko vadas gen. štabo plk. ltn. Antanas Špokevičius. Įgulai skirtame įsakyme Nr. 2, pasirašytame birželio 25 d., jis paskelbė, kad visi Lietuvos kariuomenės kareiviai ir karininkai turi užsiregistruoti miesto karo komendantūroje. Kitą dieną jo įsakymu buvo sudarytas įgulos štabas ir paskelbta laikina štabo sudėtis. Štabo viršininku paskirtas gen. štabo plk. ltn. Jonas Juknevičius. Kiek vėliau, liepos pradžioje, įgulos štabas buvo pervardintas į Lietuvos savisaugos dalinių štabą.

Istorikai, kiti praeities mylėtojai, besidomintys 1941-ųjų Birželio sukilimo Lietuvoje tema, ypač atkreipia dėmesį į Mažeikių aps. Židikų vlsč. partizanų sukilėlių veiksmus. Birželio 22-ąją Klemo Alšausko būrio partizanai sukilėliai Židikų mstl. prie bažnyčios surengė pasalą 11–12 raudonarmiečių, kurie ėjo į Židikus nuo Ylakių mstl. pusės. Du raudonarmiečiai buvo nukauti, kiti nuginkluoti ir paimti į nelaisvę. Kitą dieną 20–25 partizanų sukilėlių grupė ties bažnyčia surengė pasalą ir apšaudė sunkvežimius, kuriais į Židikus Vainiuodės keliu vyko raudonarmiečiai. Per susišaudymą buvo nukauti penki raudonarmiečiai, kiti paimti į nelaisvę ir nuginkluoti. Birželio 25-ąją partizanai sukilėliai ties bažnyčia surengė pasalą ir apšaudė sunkvežimiu vykusius raudonarmiečius. Žuvo visi mašina vykę kariai – keturi žmonės. Mašinoje rasta ginklų. Renavo mstl. apylinkėse Stasio Baipšio vadovaujami partizanai pastebėjo aštuonių raudonarmiečių grupę, mėginusią iš Luobos miško prasiveržti į už Renavo esantį mišką. Partizanai raudonarmiečius apsupo ir sunaikino. Įspūdingiausi Židikų vlsč. partizanų sukilėlių koviniai veiksmai prieš raudonarmiečius vyko tie Lūšės mstl. geležinkelio stotimi. Lūšės partizanai birželio 24-ąją 9 val. sužinoję, kad iš Mažeikių į Liepoją vyksta karinis traukinys, nutarė jį sunaikinti. Pasak Lūšės partizano Mykolo Steponavičiaus, po nutarimo priėmimo buvo paskambinta Židikų mstl. partizanų sukilėlių vadui K. Alšauskui ir paprašyta, kad jis su savo partizanais atvyktų į pagalbą. Netrukus Lūšės partizanas Vincas Dubinskas įpareigojo M. Steponavičių išardyti geležinkelį 500 metrų atstumu nuo Lūšės stoties Mažeikių kryptimi. M. Steponavičius kartu su keliais darbininkais nuvyko į nurodytą vietą ir tenai pradėjo ardyti bėgius, t. y. atsukinėti varžtus ties sudūrimais, ištraukinėti bėgvinius. Partizanai tuo metu buvo pasislėpę šalia stoties esančiame miške. Tačiau jie darbo atlikti nespėjo – atvažiavo traukinys, susidedantis iš garvežio ir dviejų vagonų. Vagonuose buvo raudonarmiečių kariai ir karininkai. Traukinys stotelėje sustojo, raudonarmiečiai išlipo iš vagonų ir nuėmė stotyje dar birželio 23-iąją Lūšės partizanų iškabintas vėliavas. Stotyje jie suėmė partizaną V. Dubicką ir stoties viršininką Vincą Blažaitį, nusivedė juos į traukinį ir išsivežė Liepojos kryptimi. Traukiniui dar neprivažiavus Priekulės stoties, raudonarmiečiai sužinojo apie žygiuojančius vokiečius ir įsakė mašinistui skubiai varyti traukinį atgal į Mažeikius. Apie atgal vykstantį traukinį Lūšės partizanus informavo Latvijos Vainiuodės mstl. stoties latvių partizanai.

Netrukus po šių įvykių Lūšės sukilėliams į pagalbą sunkvežimiu atvyko apie 30 K. Alšausko vadovaujamų Židikų partizanų. Prieš išvykstant K. Alšauskas buvo sušaukęs į štabą Židikų partizanus ir juos informavęs, kad iš Lūšės partizanų yra gautas pagalbos prašymas vykti į Lūšės geležinkelio stotį ir padėti nuversti nuo bėgių karinį ešeloną. Iš karto po atvykimo K. Alšauskas kartu su Lūšės partizanų vadu H. Adamkavičiumi surengė pasalą, buvusią maždaug už 500 metrų nuo Lūšės stoties Priekulės kryptimi. K. Alšauskas įpareigojo Lūšės partizaną sukilėlį Mykolą Steponavičių išardyti bėgius ties pasalos vieta. Išardę bėgius, M. Steponavičius ir kiti darbininkai atlenkė juos į šoną (maždaug 10 cm). Po to M. Steponavičius kartu su kitais partizanais sukilėliais nuėjo nuo tos vietos dar apie 500 metrų ir ten taip pat išardė bėgius. Bėgius į šonus jie atlenkė čia po to, kai pravažiavo traukinys, ir nuvyko link vietos, kur jau buvo išardyti ir į šonus atlenkti bėgiai. Taip partizanai sukilėliai pasielgė manydami, kad traukinio mašinistas galėjo pastebėti atlenktus bėgius ir mėginti grįžti atgal. Dėl to jiems nebūtų pavykę nuversti traukinio. Traukiniui privažiavus vietą, kur buvo išardyti bėgiai ir surengta pasala, garvežys nuvirto ant šono, o vagonai pasviro. M. Steponavičius, kiti partizanai sukilėliai po bėgių atlenkimo kitoje vietoje suskubo link nuvirtusio traukinio. Vadovaujami K. Alšausko ir H. Adamkavičiaus jie iš pasalos atidengė ugnį į vagonus. K. Alšauskas šaudė į vagonus iš automato. Raudonarmiečiai atsišaudė. Netrukus traukinio keleiviai iškėlė baltą skudurą ir leido suprasti, kad pasiduoda. Partizanai iš pasalos pajudėjo vagonų su raudonarmiečiais link, ketindami juos nuginkluoti ir suimti. Sovietų kariai pradėjo šaudyti, tačiau, partizanams sukilėliams vėl atidengus ugnį, vienas karininkas pakėlė baltą vėliavėlę ir pradėjo šaukti, kad pasiduoda. Traukinyje buvo 3 politiniai vadovai, 2 jūros karininkai su 10 jūrininkų, 5 sausumos karininkai su 40 kareivių, 1 belaisvis suomis, vežamas darbams į Liepoją. Per susišaudymą žuvo 2 raudonarmiečiai, 7 buvo sužeisti. Partizanų pusėje buvo du žuvusieji – Vincas Dubickas ir Kostas Statkus. Vincas Blažaitis rusams pasakė kalbą primindamas, kad jie areštavo du partizanus ir vežė juos sušaudyti. Už tai jie galėtų būti sušaudyti, tačiau lietuviai to nedarys, nes

jie brangina žmonių gyvybes. Taip pat jis pridūrė, kad lietuviai kovos iki tol, kol nebus nuo žemės paviršiaus nušluotas bolševizmas. Vėliau partizanai sukilėliai suimtuosius nuvarė į Skuodą ir perdavė juos vokiečių komendantui.

Lūšės partizanai sukilėliai birželio 25-ąją nuo bėgių nuvertė dar vieną traukinį. Būrio veiklos aprašyme nurodoma, kad birželio 25 d. 20 val. iš Vainiuodės į Mažeikius vėl vyko kariškas rusų traukinys. Jį Lūšės partizanai sutiko kaip ir pirmąjį traukinį. Du rusus nušovė, šešis paėmė į nelaisvę. Vienas iš suimtųjų buvo politinis vadovas. Iš partizanų niekas nebuvo sužeistas. Susidūrimų tarp Lūšės partizanų ir raudonarmiečių būta iki liepos 1-osios. Buvęs Lūšės partizanų sukilėlių būrio narys Vincas Kugrys prisimena akciją, kai H. Adamkavičiaus vadovaujami partizanai nuvertė nuo bėgių traukinį. Maždaug birželio 27–28 d. H. Adamkavičiui iš Židikų telefonu pranešė, kad iš Vainiuodės Lūšės stoties kryptimi vyksta karinis traukinys su raudonarmiečiais, karininkais ir civiliais. Po pranešimo gavimo H. Adamkavičius sušaukė visą būrį ir, pasiėmęs su savimi kelis partizanus sukilėlius, nuėjo ardyti geležinkelio bėgių. Ties ta vieta, kur buvo išardyti bėgiai, H. Adamkavičius ir partizanai sukilėliai surengė pasalą. Kai tik traukinys privažiavo išardytą vietą, garvežys ir du vagonai su juose buvusiais asmenimis nuvažiavo nuo bėgių. Partizanai sukilėliai iš pasalos atidengė ugnį į vagonus. Susišaudymas ilgai nesitęsė, kareiviai ir karininkai iškabino baltą vėliavą ir pasidavė į nelaisvę. Susišaudymo metu žuvo vienas kareivis. Į nelaisvę Lūšės sukilėliai paėmė 14 Raudonosios armijos kareivių ir 4 karininkus. Juos uždarė mokykloje, buvusioje netoli geležinkelio. Vėliau suimtieji buvo perduoti vokiečiams. Mažeikių aps. Židikų vlsč. partizanai sukilimo metu neteko 7 žmonių. Tyrimų duomenys leidžia teigti, kad Mažeikių aps. Židikų vls. partizanų sukilėliai suėmė maždaug apie 86 sovietų karius, 22 kariai buvo nukauti.

Paminklinis akmuo 1941 m. birželio 27 d. šioje vietoje Birželio sukilėlių nuverstam sovietų kariuomenės traukiniui ir išlaisvintiems tremiamiems Latvijos žmonėms, kautynėse žuvusiems sukilėliams Vincui Dubickui ir Kos-tui Statkui atminti. Atidengtas 2011 m. liepos 6 d. Prieiga internete: http://www.mke.lt/Lušės_partizanų_būrys

Sukilimo metu, vienais duomenimis, veikė iki 10–15 tūkstančių partizanų (be 29-ojo teritorinio korpuso sukilusių karių), kitais duomenimis, – nuo 16 iki 20 tūkst., dar kitais duomenimis, – net apie 100 tūkst. Labiau tikėtina, kad sukilėlių galėjo būti apie 20 tūkst. 1941 m. liepos 17 d. Partizanų biure buvo įregistruota 116 partizanų sąrašų ir išduota apie 2 tūkst. pažymėjimų. Istorinėje literatūroje nurodoma, kad per susirėmimus su raudonarmiečiais, sovietų režimo šalininkais žuvusių sukilėlių skaičius sudarė nuo 600 iki 4 tūkst. asmenų. Antrasis skaičius yra gerokai perdėtas. Istoriko V. Brandišausko tyrimais nustatyta, kad per sukilimą žuvo apie 600 ginkluotų lietuvių partizanų. 1941-ųjų birželio sukilėlių sąjungos tarybos nariai Algimantas Biliūnas ir Alfonsas Žaldokas, naudodamiesi įvairiais šaltiniais, sudarė žuvusių Sukilimo dalyvių sąrašą. Jame minimos 845 pavardės. Sukilėliai išvadavo arba sudarė sąlygas išsilaisvinti apie 3300 politinių kalinių (vien Kaune beveik apie 2000). Išsilaisvino beveik pusė Vilniaus kalinių. Buvo išlaisvinti Marijampolės, Tauragės, Ukmergės, Utenos kaliniai.

Istorikų darbuose, pasipriešinimo judėjimo dalyvių memuaruose 1941 m. Birželio sukilimas laikomas reikšmingu tuo, kad pasauliui buvo įrodyta, kad 1940-ųjų vasarą Lietuva į Sovietų Sąjungos sudėtį įstojo ne savo noru, o buvo inkorporuota prievartiniu būdu. Lietuvos žmonės atgavo psichologinį, moralinį pasitikėjimą savo jėgomis. Lietuviams tapo lengviau, taip stipriai nebekamavo gėdos jausmas, kad 1940 m. birželio 15 d. jie ryžtingai nepasipriešino Sovietų Sąjungos ginkluotosioms pajėgoms. Sukilimas reikšmingas ir tuo, kad suteikė stiprų postūmį tolesnei kovai už Lietuvos laisvę vokiečių okupacijos laikotarpiu, vėliau – valdant kraštą sovietų režimui.

Dr. Alfredas Rukšėnas